

Konzervatív utópia

Horkay Hörcher Ferenc: *Erő és gyöngédség.*

Képzőművészeti és városfilozófiai esszék

Budapest, MMA Kiadó, 2023, 344 oldal

Recenzióm címének jelzője és jelzettje nemcsak a szavak hétköznapi értelmében mondanak ellent egymásnak, hanem az eszmetörténet legtöbb meghatározása szerint is. A mindenkori konzervatívok nemcsak a radikális politikai változásokat, hanem az ideális társadalomról való öncélú fantáziálást is elutasítják. Nem vagyunk, és soha nem is leszünk olyan tudás birtokában, amelyre alapozva szép új világot teremthetnénk, a hétköznapi problémáink megoldására tett – helyel-közzel azért sikeres – próbálkozásaink eredményeképpen azonban mégis birtoklunk olyan törvényeket, intézményeket és struktúrákat, amelyek élhetővé teszik az együttlétünket. A történelem tanúsítja, hogy a hebehurgya újítások csupán ezeket rombolják le, gyakran szörnyű pusztítást vonva maguk után, de adni nem tudnak helyette semmit sem. Nem marad hát egyéb lehetőségünk, mint vigyázni arra, amink van, és megfontolt reformokkal kísérletezve javítani azt, ami rosszul működik – a legtöbb tankönyvben valami ehhez hasonlót olvashatunk a konzervativizmusról.

Mindennek ellenére – amiképpen arra Mannheim Károly rávilágított – mégis beszélhetünk konzervatív utópiáról. Aki igent mond a fennálló világra, az szükségszerűen még akkor is elfogad valamilyen eszményt, ha más-különbben elutasítja az absztrakciókat, s megeshet, hogy a valóság nem közelít ehhez, hanem távolodik tőle. S ilyenkor máris adott a mindenkori utópikus gondolkodás táptalaja, a „van” és a „legyen” közötti feszültség. Sőt, a világ kevésbé szerencsés szegleteiben még az is megeshet, hogy a regnáló társadalmi-politikai létben is csak valamilyen utópikus beelátás fedezhet föl megőrzésre érdemes dolgokat. De ideje befejezni a lamentálást, és áttérni a recenzélandó könyvre.

A szerzőt nem szükséges bemutatnom. Horkay Hörcher Ferenc eszmetörténész, filozófus és költő, számos könyv szerzője és fontos egyetemi-akadémiai tisztség betöltője. Elsősorban a politikai filozófia és az esztétika érdekli; ami, ha nem is példa nélküli, de semmiképpen sem magától értetődő párosítás. A kötet – a fontos orientációs pontokat nyújtó *Bevezetőt* nem számítva – három részre oszlik. Az első blokk festményekről és festőkről értekezik két eltérő megközelítésben. A Rembrandtot és

Montaigne-t összehasonlító esszé, valamint a két Vermeer-elemzés egy része eszmetörténeti kontextusba helyezi a műveket, és elsősorban arra figyel, hogyan változik meg az európai civilizáció egyik vitathatatlanul jelentős, és a felszín alatt további jelentős változásokat érlelő korszakának gondolkodásmódja, érzékenysége és érzékelése. A vizsgálódások mögött minden bizonnyal az a meggyőződés húzódik meg, hogy az eszmetörténet egyetlen egység, s hogy a legkülönbébb területek – politika-, filozófia-, művészet-, tudománytörténet stb. – a felületes szemlélet számára láthatatlan szálakkal, de mégis igen szorosan kapcsolódnak egymáshoz.

Az első rész esszéinek másik csoportja festményeket elemez – Caravaggio, Rembrandt és Van Gogh egy-egy munkáját –, ám nem tágabb kontextusokat vagy távoli asszociációkat keresve, hanem egyfajta szoros olvasással. Az elemző egyszerűen „csak” elmondja, hogy mit lát a képeken; leír és körülír. Ám emögött a „csak” mögött súlyos háttérkérdések húzódnak meg. A *Bevezetőben* Hörcher Ferenc is világosan rámutat ezekre. Lehetséges-e a vizuális tapasztalatot verbalizálni, s ha igen, akkor miképpen? Létezhet-e ismeret, tudás, gondolat a nyelvi megfogalmazás előtt vagy azon túl? Mert ha nem, akkor nincs más lehetőségünk, mint a nonverbális tapasztalat „megszóllatása”, lefordítása szavakra – legyenek azok a szavak és a belőlük összeálló mondatok mégoly tökéletlenek is –, s csak ezután, most már a szavak prizmáján keresztül látva érthetjük meg a látványt, amelybe a leírás és a körülírás verbumai is mindig beleszívódnak.

Az első kérdésre csak az eredményes gyakorlat adhat igenlő feleletet. Ha sikerül a festményeket termékenyen leírni (értsd: úgy, hogy a leírást követően többet lássunk azokban, mint a verbalizációt megelőzően), akkor a létezés bizonyítékul szolgál a lehetőségre. Hogy ez esetben sikerese-e a leírások, ki-ki döntse el maga. Én most már többet látok a bemutatott képeken, mint amennyit az esszéek elolvasása előtt. A második kérdésre viszont – úgy vélem – nem adható végleges felelet. Annyit azonban erre választ keresve is megerősíthet a sikeres praxis, hogy a nonverbális is csak a verbálishoz viszonyítva, mintegy azon túl megragadható. A második, *Városfilozófia* című blokk

írásai még élesebben válnak ketté, mint a festészetről szólók. Az első három szöveg inkább elméleti, s mindegyik igen szorosan támaszkodik a néhány éve elhunyt jeles angol konzervatív filozófusra, Roger Scrutonra.

A legelső egy kicsit talán kilóg a sorból (ámde a kötet egyik leginspiratívabb esszéje). A zöld filozófia és politika elsősorban mindenütt a világon baloldali, de szükségképpen így kell-e ennek lennie, és helyesen teszik-e a konzervatívok, ha elfordulnak ettől a területtől? Roger Scruton és Hörcher Ferenc válasza: határozottan nem. Egyrészt érdemes észrevenni, hogy a környezetvédelem baloldali lobogóra tűzésében jócskán vannak esetleges tényezők. Erre is érvényes Grósz elvtárs finom szófordulata: történelmileg úgy alakult... Miután a hatvannyolcas antikapitalista mozgalmak kimerültek, új mozgalmi-politikai tematikát kellett találni, s az ökológia mint a fogyasztói társadalom kritikája kiválóan alkalmas volt erre.

Másrészt – és az esszében inkább erről olvashatunk – ha egy kicsit jobban meggondoljuk, beláthatjuk, hogy az élet minden területén organicitást és harmóniát kereső, a világot inkább gondolni (Scruton terminusa a trusteeship, Hörcher fordításában gondnokolás), mintsem átalakítani törekvő, a lokális identitás – legyen az a tágabban vett lakhely vagy akár a haza – jelentőségét hangsúlyozó. A vidéki élet szépségeiben értelemre találó konzervatív kedély magától értetődően kötődik a természethez. Az utóbbi elpusztítása vagy ipari „felvonulási és művelési te-

rületté” való átformálása egyszerűen fölszámolja a konzervatív értékrend és az azzal azonosuló ember életterét. Ám azt is vegyük észre, hogy ez a konzervativizmus már nem konzerválni törekszik, hanem inkább a fennálló kritikáját nyújtja, s ebben az értelemben egyfajta utópia. Scruton nem a brit kapitalizmust, a fogyasztói társadalmat vagy éppen az iparvárosokat emeli eszménnyé, hanem az ipari forradalom előtti, illetve az ipari forradalom pusztításaitól érintetlenül hagyott angol vidéket, Agatha Christie bukolikus dél-angliai környezetben játszódó regényeinek világát.

Ugyanez a belső feszültség teszi izgalmassá az egymáshoz igen szorosan kapcsolódó *A léptékhelyes város dicsérete* és az *Arány, harmónia, megfelelés* című esszéket is. Mind a két írás ugyanarra a kérdésre keresi a választ: miképpen volna lehetséges városainkat úgy alakítani, hogy azokban jól érezhessük magunkat? És a kiindulópontjuk is igen hasonló: az avantgárd ihlette modernista városépítészet kritikája, a léptékhelyes városok, illetve városnegyedek kialakítására irányuló törekvés, amely legalább egy ízben „anyagi valósággá” is vált. A jeles luxemburgi építész és urbanista, Léon Krier, valamint Károly herceg – azóta már király – összefogásának eredményeképpen megszületett Poundbury, egy olyan kisváros vagy inkább városnegyed, amelyet az élhető és emberléptékű polisz mintájának szántak a tervezői. Egy konzervatív értékek alapján fölépített napváros szembeszegezve a munkaerő sorozatvetőinek (Petri György után) megépített vagy az építőipar

Minszk látképe,
2020
Fotó:
Dzmitry Rylko
© Wikimedia
Commons

@DZMITRY_RYLKO

és az ingatlankereskedelem profitmaximalizálási törekvései által táplált rákos daganatként burjánzó városokkal... Mi ez, ha nem a megtestesült konzervatív utópia? Amit azonban – hadd hangsúlyozzam – a legkevésbé sem helytelenítve állapítok meg. Mert alighanem úgy van – itt is, és talán az élet minden területén –, ahogyan azt az akár őskonzervatívnek is tekinthető Esterházy Miklós nádor mondta annak idején igen nehéz történelmi körülmények közepette: „Örültség semmit sem tennünk, ha mindent nem tehetünk is.”

A következő három írás egyszerre folytatja a második rész városfilozófiai elmélkedéseit, és tér vissza az első blokk módszertani kérdéséhez, a nonverbális tapasztalat verbalizálhatóságának problémájához. Ám most nem a nonverbális – ez esetben a városokat mint esztétikumot és értelmet hordozó produktumokat – kísérli meg leírni Hörcher Ferenc, hanem az ezekről szóló leírásokat elemzi. A szerzők hazája mindegyik esetben a hajdanvolt vasfüggönytől Keletre található, a városok közül azonban csak kettő: Vilna/Vilnius és Minszk.

Joszif Brodskij, az emigrációba kényszerített orosz költő egyszerűen csak szerelmes volt Velencébe, és lírai vallomások füzérében adott számot az élményeiről és az érzéseiről. Nem úgy a litván fővárosról levelet váltó lengyel Czesław Miłosz és a litván Tomas Venclova, akiknek szeretett városuk megidézése mellett bőségesen van mondanivalójuk a történelemtől, a kommunizmus pusztításairól, valamint a különböző nációk együttéléséről és konfliktusairól is. Vilnius megszenvedte a szovjet időket, de nem veszítette el teljes történelmi örökségét és egykor volt önmagát. Minszk viszont szinte egészen megsemmisült. A fehérorosz főváros szomorú sorsáról Artur Klinau számol be. Volt valaha egy Tengerköznek nevezett vidék a Balti- és a Fekete-tenger között. Politikai státusza évszázadokon át bizonytalan volt, uralták poroszok, lengyelek, németek, oroszok, s ennek megfelelően etnikailag is igen tarka és izgalmas képet mutatott. Aztán jött a szovjet homogenizáció, majd ezt egy időre megszakítva a második világháborús náci pusztítás, és a sokszínűségből jószerint semmi sem maradt. Minszk tragédiáját ráadásképpen tetézte még, hogy itt kívánták kikísérletezni a kommunista metropolist, s ennek érdekében jószerint mindent megsemmisítettek.

Mi a város? – mintha ezt a kérdést tenné föl a hat egybeolvasott esszé. S azt felelik, hogy jóval bonyolultabb képződmény, mint aminek azt némelyek talán gondolják. Nem csupán lakóhely és szolgáltatások funkcionális egysége, hanem megkövült történelem – a kulturális emlékezet sajátos koncentrátuma – és egészen különleges műal-

kotás is. Olyan esztétikai értékkomplexum, amely számba vehetetlenül sok alkotói intenciót, illetve egymásra rakódó, gyakran egymásnak is feszülő különböző korstílusok és -ízlések által meghatározott korszakokat egyesít. Kevés izgalmasabb dolog van ennél a világon.

A könyvet két hosszú, mély elméleti problémákat taglaló kerekasztal-beszélgetés zárja. Az első tárgya a reneszánsz, a második pedig a politika és az esztétika viszonya.

Az utóbbi kötetben való jelenléte nem szorul különösebb indoklásra: a város egyszerre esztétikai és politikai képződmény, fontos tehát értenünk, hogyan kapcsolódik össze és különül el egymástól mégis a két szféra. Az első beválogatásának magyarázatára azonban nekünk kell rájöttünk. Föltételezésem szerint a barokk (Caravaggio) és a kora újkor (Vermeer, Rembrandt) előtörténeteként olvasva kerül a helyére a diszkusszió.

S ha így tekintünk rá, akkor egy egészen világos történelmi tematika is kirajzolódik a könyvben. Volt egyszer egy aranykor – vagy egyszerűen csak normális világ. A reneszánsz emlékek, Caravaggio, Rembrandt, Vermeer, Van Gogh képei vagy éppen Velence mint műalkotás bizonyítják, hogy nem csupán álmodtunk róla. Sőt, azok, akik Európa legszerencsésebb, különösen szélvédett szegleteiből érkeztek – mint például Sir Roger Scruton – még látták is ennek egy-egy mementóját: az udvarházat, az angolkertet vagy éppen a sövénykerítéseket. Ha maradt még valami ebből az elsüllyedt világból, azt jó volna megmenteni, ha visszahozható belőle bármi, akkor azt jó lenne visszahozni. Erőszakkal azonban nem lehet. Láttuk, mit tett Vilniusszal és Minszkkal a zabolátlan politika. Csakis olyan erő érhet célt, amely egyszersmind gyöngéd is.

„...erő és gyöngédség. A nagy művészet létmódjára mindig is ez a kettős fogalom volt jellemző – mégpedig egyszerre. A kiemelkedő művészt [...] épp művészi kifejező ereje különböztette meg a többiektől. A zsenialitást ezért látja a külső néző valami fenségesnek, valami minket meghaladónak – az ereje miatt. Másfelől viszont e kifejezőerő képes a részletek legapróbb finomságára figyelni, a leheletfinom gesztusokba, gyöngédség jelnyelvébe költözni.” (9.) Világos. Az erő nem elég. Pontosabban nem olyan erőre van szükség, mint amilyen az úthengeré vagy egy kiérdemesült pankrátoré – mert az csak rombolni tud –, hanem olyanra, mint Vermeeré vagy Rembrandté. S talán éppen itt lokalizálhatjuk Horkay Hörcher Ferenc konzervatív utópiájának epicentrumát: abban a hitben – vagy csak reményben, vagy még abban sem: csupáncsak vágyban – amelyet e sorok írója is maradéktalanul oszt: hogy mindenféle erő – beleértve a politikait is – lehet, legyen egyszersmind gyöngéd is.